

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Власенко Дмитро Йосипович

УДК 321.6

Соціальна ефективність ідеалізованих моделей адміністративно-командної системи

23.00.02 Політичні інститути та
процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса - 2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії в Одеському державному морському університеті Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник :

доктор філософських наук, професор
Черниш Олексій Михайлович,
Одеський державний морський університет
завідуючий кафедрою філософії

Офіційні опоненти :

доктор філософських наук, професор
Місуню Аркадій Васильович,
Одеський державний політехнічний університет,
завідуючий кафедрою філософії та методології науки

доктор політичних наук, професор
Буцевицький Володимир Сергійович,
Академія державної податкової служби України,
начальник Науково-дослідної лабораторії розвитку
та вдосконалення системи оподаткування
Науково-дослідного Центра з проблем
оподаткування

Провідна установа :

Дніпропетровський державний університет, кафедра політології, Міністерства освіти і науки України, м. Дніпропетровськ

Захист відбудеться “13” вересня 2000 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02. при Одеській національній юридичній академії (65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії (65009, м.Одеса, вул Піонерська, 2).

Автореферат розісланий 3 1 л и п н я

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради _____ **Дудченко В.В. (підпис)**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається тим, що повільні і важкі реформи, що відбуваються на території колишнього Радянського Союзу, чинять свій вплив практично на усі сфери соціального життя. На цім фоні є цілком зрозумілим інтерес до передісторії системних трансформацій на пострадянському просторі, інтерес до причин нинішнього кризового стану суверенних держав та перспектив їх соціального оновлення.

Необхідність, для кризового суспільства, свого самопізнання є очевидною. Однак набагато менш очевидними уявляються шляхи досягнення цієї мети. Так, наприклад, найбільш загальноприйнята практика аналізу соціальних процесів може бути зображена у вигляді слідуєчої схеми. За вступною преамбулою, що окреслює коло дослідження, викладається емпіричний матеріал, що показує глибину економічної та політичної кризи. Після показу причин та наслідків кризи, що на думку значного кола авторів є результатом неспроможності курсу офіційного керівництва, йде пропозиція комплексу антикризових заходів. При цьому, в якості одного з висновків, неявно, але цілком однозначно формулюється своєрідна дилема: або прийняття суспільством їх моделі розвитку економіки (що забезпечує загальне процвітання), або ігнорування цих рекомендацій і, як наслідок, - незчисленні лиха.

Безсумнівно, більшість елементів цієї схеми (наприклад, аналіз емпіричного матеріалу, пропозиція моделі реформ, яка обґрунтовується цим аналізом) не можуть бути анульовані в роботі, що претендує на науковість. Однак данна схема соціального дослідження має і свої недоліки.

Головний з них, на думку автора, полягає у тому, що при цьому типі теоретизування розбіжності в характеристиці радянського та пострадянського суспільства надзвичайно великі. Практично кожний автор вносить щось своє, нове, у розуміння причин, наслідків та перспектив виходу з кризового стану. Безумовно, в суперечці народжується істина, і через це подібний плюралізм думок можливо було б тільки вітати. Однак ситуація, що склалась як в економіці, політиці, так і в духовній сфері, не дає ані найменшої підстави знаходити позитивну залежність між невинним зростанням кількості антикризових концепцій та реальним виходом суспільства з безвиходів розвитку.

Таким чином, автор робить висновок, що на сучасному етапі пізнання однієї з найбільших в історії України кризи потрібен не стільки ще один, 1001 або ж 1002 варіант пояснення політичних та економічних процесів, що відбуваються в Україні, не стільки ще одна модель антикризових дій, скільки пояснення того, чому цих моделей так багато, чим вони відрізняються одна від одної, якими можуть бути критерії їх оцінки та вибору серед них найбільш оптимальних. Автор гадає, що тільки після цієї "підготовчої" роботи було б коректним дослідження самої об'єктивної реальності та висунення рекомендацій прикладного плану.

Отже, розробляючи антикризові програми відносно до специфічних умов пострадянської України, необхідно перш за все чітко визначитись відносно ефективності методологічних парадигм, що лежать в основі проектів подібного роду. Як засвідчує досвід розвитку економіки, досвід усього суспільного життя в Україні, це питання сьогодні повинно розглядатись у пріоритетному порядку.

Моделі, що описують соціальні процеси на пострадянському просторі включають дослідження великого комплексу різних за змістом питань. Однак одночасне порівняння того, як різні моделі пояснюють таку велику проблематику, є досить тяжким. Отже, коректність передбачуваного порівняльного аналізу може бути забезпечена тільки при конкретизації того зрізу об'єктивної реальності, котрий описується тією чи іншою моделлю

суспільних відносин.

В даній роботі подібна конкретизація відбувається через вивчення причин виникнення кризи на пострадянському просторі. В хронологічному плані цей період охоплює час існування радянської адміністративно-командної системи. Подібний вибір об'єкту та предмету дослідження в багатьох аспектах пов'язаний з тим, що, як зазначив Л.Д.Кучма у своєї інавгураційній промові “Українській державі ще властиво чимало рис, успадкованих від тоталітарного минулого, адміністративно-командної системи. Це природно і зрозуміло, оскільки у зламі цієї системи ми пішли не революційним, а еволюційним шляхом. Але нині той адміністративно-управлінський гібрид, що утворився, вступає у дедалі гостріше протиріччя з практикою і завданнями демократизації державного і суспільного життя”¹

Звертання до досвіду адміністративно-командної системи актуально і по інших причинах. Кризове суспільство пред'являє особливі вимоги до ефективності управлінської діяльності, незалежно від того, чи то є державна служба, чи то праця у великій корпорації. Аналіз проблем, з якими стикаються управлінці всіх рівнів, можливий на підставі дослідження багатьох суспільних інститутів, але тільки в умовах адміністративно-командної системи ці проблеми виявляють себе у найбільш чистому, загостреному вигляді.

Тема дисертаційної роботи відображає один із напрямків планової держбюджетної науково-дослідної роботи кафедри філософії і політології Одеського державного морського університету – “Бюрократія та громадянське суспільство: діалектика взаємодії у сучасному світі”.

Метою дослідження є пошук найбільш адекватної до об'єктивної реальності моделі адміністративно-командної системи управління суспільством. Даний пошук не є самоціллю, а проводиться для пояснення сучасної еволюції кризового суспільства, для обґрунтування авторської концепції боротьби з політичним механізмом деформації економічних реформ в Україні.

Реалізація поставленої мети обумовлює необхідність постановки та вирішення таких *дослідницьких задач*:

- дати характеристику найбільш розповсюджених ідеалізованих моделей адміністративно-командної системи управління;
- на підставі рішення попередньої задачі дослідити суттєві зв'язки, властивості та відносини самої адміністративно-командної системи;
- проаналізувати причини, що обумовлюють різне розуміння ефективності адміністративнокомандних методів управління економікою;
- дослідити, який варіант впливу політики на економіку в умовах адміністративно-командної системи є найбільш оптимальним;
- показати труднощі та формально-логічні суперечності, з якими стикається найбільш розповсюджена ліберальна концепція реформування суспільства;
- на підставі рішення попередньої дослідницької задачі запропонувати практичні рекомендації антикризового характеру.

Об'єктом дослідження є адміністративно-командна система; предметом дослідження - різні ідеалізовані моделі, в яких аналізуються адміністративно-командна система та пострадянське суспільство. В дисертації послідовно використан ряд як традиційних, так і специфічних прийомів та методів наукового дослідження, об'єктивними засадами котрих стали гносеологічні принципи наукового мишлення. Докладному аналізу

¹ Кучма Л.Д. Інавгураційна промова Президента України Л.Д.Кучми в Національному палаці “Україна” 30 листопада 1999 року//Урядовий кур'єр. - 1999. - №225. - С.2.

особливостей методологічних засад дисертації присвячений другий підрозділ другого розділу дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів в цілому полягає у обґрунтуванні нових наукових положень та вирішенні актуальних проблем, що не набули достатньої розробки в політологічній літературі. Конкретно ця новизна виявляється у тому, що:

- отримало подальший розвиток дослідження причин існування методологічного плюралізму у соціальному пізнанні;
- вперше проведено порівняльний аналіз існуючих ідеалізованих моделей адміністративно-командної системи;
- різнобічно обґрунтовано вибір оптимальних ідеалізованих моделей адміністративно-командної системи та пострадянського суспільства;
- вперше здійснена порівняльна характеристика ідеалізованих моделей "командної економіки" та "бюрократичного корпоративізму";
- звернена увага на існування формально-логічних суперечностей ліберально-неокласичної схеми реформування українського суспільства;
- одержав подальший розвиток та обґрунтування комплекс нетрадиційних рекомендацій щодо подолання структурної кризи в Україні.

Практичне значення результатів дослідження виявляється у тому, що висновки, які зроблені у дисертації, можуть бути використані при виробленні та реалізації стабілізаційних програм на загальнодержавному та регіональних рівнях, для організації передвибірчих компаній, при розробці окремих методологічних проблем суспільствознавчих наук (таких, як джерела ефективності бюрократичного апарату, оптимальний об'єм повноважень державних структур в період здійснення антикризових програм, співвідношення планових та ринкових основ у організації виробничої діяльності), а також у процесі викладання політології та права у вищій школі. Частина положень, що викладена у дисертації має дискусійний характер і може служити базою для подальших досліджень.

Апробація результатів дисертації здійснювалась на засіданнях кафедри філософії Одеського державного морського університету, результати досліджень, що включені в дисертацію, обнародовані на: 1) Науковій конференції викладачів та студентів, що проходила у ЗДУ, 23 квітня 1992 року у м. Запоріжжя; 2) Республіканській науково-практичній конференції "Політика та влада", що проходила 20-21 квітня 1993 року в м. Запоріжжі; 3) Республіканській науково-практичній конференції "Кризове суспільство: політика, соціологія, соціальна психологія" (Україна напередодні ХХІ віку)", що проходила 21-22 квітня 1994 року в м. Запоріжжі; 4) Загальнореспубліканській науково-практичній конференції "Менталітет та суперечності сучасного українського суспільства: політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти", що проходила 27-28 жовтня в м. Запоріжжі; 5) Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми економіки та удосконалення підготовки економічних кадрів в умовах переходу до ринку", що проходила 3-4 червня 1995 року в м. Запоріжжі; 5) Теоретичному семінарі кафедри філософії Одеського державного морського університету, що проходила 14 січня 1998 року в м. Одесі. Результати дослідження були використані в учбовому процесі при викладанні курсів "Історія держави та права України" в Одеському державному морському університеті у 1998 – 2000 роках та "Основ економічної теорії" в Запорізькому юридичному інституті у 1996 році.

Результати дисертаційного дослідження викладені у одному науковому журналі, трьох збірниках наукових праць та у семи тезах наукових конференцій. Одні тези наукових конференцій були підготовлені у співавторстві з професором Чернишом О.М. При

підготовці цих тез особисто автором був зроблений порівняльний аналіз часу прийняття важливіших законодавчих актів аналогічної спрямованості в Україні та у Росії.

Структура дисертації зумовлена метою та задачами дослідження і складається із чотирьох розділів, які об'єднують шість підрозділів, вступу, висновків, у яких викладені результати наукового дослідження та відповідні рекомендації, списку використаних джерел. Дисертація має обсяг 184 сторінки, список використаних джерел - 20 сторінок. У списку використаних джерел налічується двісті вісімдесят три джерела.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** наведено мотивоване обґрунтування обраної теми дисертації, розкрито сутність, стан та значення досліджуваної проблеми, визначаються підстави для роботи над обраною темою, мета, задачі, предмет та об'єкт дослідження, розкриваються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, викладаються основні положення, що виносяться на захист, характеризується апробація результатів дослідження.

У першому розділі - **“Ступінь розробленості проблеми”** підкреслюється, що література, яка необхідна для роботи над темою дисертації, поділяється на п'ять великих частин - по-перше, це література загальнометодологічного плану; по-друге, література, в якій викладаються ідеологічні концепції, на основі яких висуваються різні ідеалізовані моделі адміністративно-командної системи; по-третє, це література, в якій описується адміністративно-командна система з точки зору тієї чи іншої ідеалізованої моделі та здійснюється, на засадах цього опису, дослідження цієї Системи; по-четверте, література емпіричного плану, тобто та література, яка дозволяє провести порівняльний аналіз ідеалізованих моделей та вибрати з їх числа найкращу, по-п'яте, це роботи політологів, в яких розглядаються причини того, чому сучасні реформи на території колишнього Радянського Союзу стикаються з надзвичайними труднощами.

У першому розділі робиться висновок, що в цілому, роботи, які здійснюються в усіх вищезгаданих напрямках, служать необхідною та об'єктивною засадою для порівняльного аналізу альтернативних моделей адміністративно-командної системи, дослідження їх практичного значення в контексті подолання структурної кризи в Україні. Однак цілосного уявлення по даній проблемі досі не вироблено.

Таким чином, практично повна відсутність робіт, у яких аналізується процес вибору оптимальної ідеалізованої моделі радянського та пострадянського суспільства, з необхідністю визначає і головні напрямки даного дослідження, напрямки, які були сформульовані в меті та задачах дисертації.

Другий розділ дисертації **“Методологія порівняльного аналізу фундаментальних моделей адміністративно-командної системи”**, присвячений питанням методології. Уся методологічна проблематика в роботі згрупована у два великих підрозділи. У першому підрозділі **“Поняття адміністративно-командної системи у суспільних науках”**, розглядаються нормативно-методологічні аспекти проблеми, зв'язані з визначенням поняття “адміністративно-командна система”. Для всебічної характеристики адміністративно-командної системи аналізуються головні етапи її становлення, її найбільш суттєві риси, що виявились ще у стародавньому світі. Окрім цього у першому підрозділі розглядаються такі важливі питання, як: співвідношення термінів “тоталітаризм” та “адміністративно-командна система”; етичні основи функціонування адміністративно-командної системи.

У першому підрозділі робляться висновки, що адміністративно-командною можливо назвати таку систему, в якій існує: а) апарат державного управління як єдиний

соціальний суб'єкт суспільства; б) повна етатизація економічного та політичного життя; в) збір та аналіз усієї повноти економічно значимої інформації у єдиному керівному "Центрі"; г) директивне визначення "Центром" структури та обсягів виробництва; д) контроль "Центру" за виконанням власних директив.

В результаті дослідження історичних джерел автор приходять до висновків, що перші суспільства, які б в повній мірі відповідали усім цим вимогам, деякий час існували ще у стародавньому світі - у Шумері (III династія Ура, 2112-2003 р.р. до н.е.), Китаї (Імперія Цін, 222-207 р.р. до н.е.), причому китайські прихильники адміністративно-командних методів вперше у світі розробили детальну доктрину повної етатизації суспільного життя.

Досить важливим є питання щодо вживання найбільш коректного терміну, який би позначав цілком етатизоване суспільство. У науковій практиці однаково широко поширені два терміни – "тоталітаризм" і "адміністративно-командна" система. В роботі відзначається, що у суспільнознавчих науках відсутні якісь загально визнані критерії, якими треба користуватись при виборі того чи іншого терміну. Але аналіз суспільствознавчої літератури показує, що деякі нюанси застосування цих термінів є. Перший термін (тоталітаризм) в певній мірі несе більш емоційне навантаження, головне, на що звертається увага при дослідженні тоталітаризму - це механізм пригноблення людини, її гідності. Ті ж автори, що досліджують адміністративно-командну систему, увагу, в першу чергу, звертають на організаційно-управлінські, економічні аспекти функціонування етатизованого суспільства. Виходячи з підмічених закономірностей, автор вважає доцільним використання терміну "адміністративно-командна система".

Дослідження адміністративно-командної системи через порівняльний аналіз різних моделей цього феномена потребує чіткого визначення того, що таке ідеалізована модель, які чинники обумовлюють тривале співіснування альтернативних моделей адміністративно-командної системи, та які могли б бути критерії вибору найкращої альтернативної моделі. Цим питанням методології присвячений другий підрозділ другого розділу "**Загальнометодологічні засади створення ідеалізованих моделей та проблеми методологічного плюралізму в соціальному пізнанні**". Відзначається, що практика - це дійсно критерій істини, але одноставно оцінити результати самої практичної діяльності дуже непросто. Можна сказати, що для того, що б практика послужила критерієм, що відділяє істину від помилкової думки потрібен пошук критеріїв, по яких буде оцінюватись сама практика. Але коли прихильники однієї ідеалізованої моделі обирають одні критерії практичної діяльності, а прихильники методології іншої - критерії зовсім інші, то кожна з моделей адміністративно-командної системи опиниться внутрішньо несуперечливою, але суперечачою своїй альтернативі. Усі моделі будуть вичерпно пояснювати будь-які події реального життя, робити певні пророкування відносно реформування адміністративно-командної системи та знаходити переконливі пояснення, чому ці пророкування інколи не збуваються. Але у процесі порівняння ідеалізованих моделей з дійсністю одні з них поступово отримують більшу аргументованість своїх позицій, інші ж доводиться постійно коректувати, пояснювати, хто винен у тому, що склалась така умова, при яких дана модель неідеальна. Врешті-решт, пояснень може стати так забагато, що вони, прямо не спростовуючи саму модель, можуть привести до формально-логічних суперечностей типу: "Для того, щоб зробити А, необхідна наявність В, для того, щоб зробити В, необхідна наявність С, а для того, щоб зробити С, необхідна наявність А". І хоч навіть у цьому випадку ортодокси тієї або іншої ідеалізованої моделі не відмовляться від своїх переконань, аргументованість їх позицій буде надто послаблена.

Яка з ідеалізованих моделей адміністративно-командної системи виявиться більш

вільною від натягувань, змушених допущень та пошуків винних? Відповідь на це питання буде можлива при дослідженні більш широкої історичної реальності, дослідженні не тільки адміністративно-командної системи, але і того суспільства, яке склалося на її залишках.

Як висновок другого, методологічного розділу, визначається найбільш оптимальна структура усього подальшого дослідження. Відзначається, що проведений методологічний аналіз дозволяє позначити і найбільш оптимальну концепцію усього подальшого дослідження. Як методології, так і створені на їх основі ідеалізовані моделі, розглядаються по приблизно однакових схемах. Спочатку викладаються базові постулати тієї або іншої методологічної концепції. Другим етапом є дослідження того, яким чином ці постулати реалізуються на конкретно науковому рівні, при будівництві певної ідеалізованої моделі адміністративно-командної системи. На третій стадії розглядаються можливості емпіричного обґрунтування даної ідеалізованої моделі, і на четвертій - проходить її порівняльний аналіз з ідеалізованими моделями, створеними на основі інших методологічних парадигм. Аналіз же розбіжностей у поясненні процесів, що проходили у адміністративно-командній системі, дозволяє визначити і розбіжності у розумінні сучасної ситуації в Україні, розбіжності у розумінні політичного механізму деформації економічних реформ та шляхів його подолання. Розгляду даних аспектів проблеми присвячений останній розділ дисертації.

Порівняльний аналіз різних точок зору на адміністративно-командну систему відбувається у третьому розділі **“Адміністративно-командна система як об’єкт альтернативних досліджень”**. Автор виділяє дві найбільш антагоністичні ідеалізовані моделі, що описують адміністративно-командну систему. Перша з них - це модель “командної економіки”, друга - “бюрократичного корпоративізму”. У вступі до першого розділу звертається увага на те, що лібералізм, анархізм, класичний марксизм та марксизм епохи т.зв. “перебудови” - погляди в багатьох відношеннях протилежні, при дослідженні адміністративно-командної системи використовують дуже схожі між собою ідеалізовані моделі “командної економіки”, “казармового соціалізму”. І хоч по такому питанню, як співвідношення соціалізму та адміністративно-командної системи, по баченню того, що повинно прийти на зміну цій системі, вищезгадані методології суттєво розрізняються, єдина система обґрунтування своїх поглядів, однакові емпіричні факти, що використовуються для доказу власних тверджень дозволяє об’єднати аналіз ліберальних, марксистських та анархістських поглядів в одному підрозділі. Друга ж модель адміністративно-командної системи, модель “бюрократичного корпоративізму” в найбільшій ступені відповідає положенням інституціональної методології. Вона буде розглянута у другому підрозділі.

В першому підрозділі **“Інтерпретація адміністративно-командної системи ідеалізованою моделлю “командної економіки”**, відзначається, що найбільшу відомість одержала ліберально-неокласична модель адміністративно-командної системи, модель, яка була створена такими відомими прихильниками ринку як Ф.Хайєк, М.Фрідмен, Дж.Сакс. В критиці адміністративно-командної системи ці дослідники спираються на базові постулати ринкового лібералізму, згідно з якими жодна державна структура не спроможна пізнати усю повноту економічно значимої інформації, пізнати її, і на цих засадах організувати ефективне планування господарчої діяльності.

На підставі дослідження праць як лібералів-неокласиків, так і інших прихильників моделі “командної економіки” формулюються наступні найбільш суттєві риси адміністративно-командної системи в інтерпретації її цією моделлю:

1) В сучасну епоху адміністративно-командна система в найбільш досконалому

вигляді знаходить своє відбиття у соціалістичних суспільствах, соціалізм же неминуче веде до появи цієї Системи; 2) Єдиним способом координації діяльності економічних агентів виступають державне планування та контроль; 3) Планування та контроль здійснюються центральними плановими органами; 4) Плани не приймають до уваги інтересів нижчестоячих ланок і через те не відповідають вимогам економічної доцільності; 5) Адміністративно-командна система - це статичний об'єкт, будь-які зміни в якому мають не принциповий характер і не зачіпають її суті (див.п.п.2-4); 6) Вплив політичних чинників на економічну систему суспільства зображається у формі якоїсь константи, незмінну сутність якій (саме сутність, а не конкретні прояви) або достатньо охарактеризувати один раз, або вивести за межі суспільствознавчого аналізу взагалі, апріорно припустив, що політичні чинники ведуть до деформації оптимальної економічної поведінки соціального суб'єкта; 7) Як більш пізні положення визнається ефективність адміністративно-командної системи у випадку, коли цілі чітко визначені та мають просту структуру (т.зв. "мобілізаційна економіка").

В першому підрозділі наводяться емпіричні дані, які, на перший погляд, підтверджують теоретичні розробки прихильників цієї точки зору на адміністративно-командну систему.

Як висновок першого підрозділу відзначається, що для всіх варіантів моделі "командної економіки" характерно жорстке протипоставлення "добра" та "зла", вчасового та універсального "позитивного" суспільного ладу і такого ж суспільного ладу "негативного". І коли у тому, що є "позитивний" суспільний лад ці методології дуже розрізняються, то вигляд одного з "негативних" суспільних ладів для всіх них один - це адміністративно-командна система. Розгляд же, в якій мірі доцільна така одноставність, повинен проводитись на засадах зовсім іншої методології, зовсім іншої ідеалізованої моделі. Аналізу цієї моделі присвячений другий підрозділ третього розділу - **"Проблема ефективного державного управління в ідеалізованій моделі "бюрократичного корпоративізму"**.

У другому підрозділі відзначається, що альтернативна модель адміністративно-командної системи у найбільшій мірі відповідає положенням інституціональній методології, для якої характерні критичне відношення до ідеології ринкового лібералізму, висунення доктрини "суспільного інтересу", коли держава повинна здійснювати функції розробки критеріїв суспільних інтересів. На відміну від лібералів, відомий предтеча інституціоналізму А.Вагнер ще у 1883 році сформулював "закон зростаючої ролі держави". Підкреслюється, що альтернативна точка зору на Систему, що розглядається, має дві дещо суперечливі особливості. З одного боку, безпосередня увага на цю модель звертається дуже незначною кількістю суспільствознавців, і як наслідок цього ігнорування, багато які положення альтернативної моделі є зовсім нерозроблені. З другого ж боку, багато суспільствознавців які стоять, у цілому, на позиціях моделі "командної економіки" використовують деякі положення альтернативної моделі не усвідомлюючи при цьому виникаючих протиріч.

Не дивлячись на те, що модель "бюрократичного корпоративізму" має значну кількість нерозроблених аспектів, між нею та традиційною моделлю адміністративно-командної системи автором чітко виявляється ключова різниця, різниця яка обумовлює цілковито інше сприйняття усіх аспектів функціонування адміністративно-командної системи.

На погляд прибічників моделі "бюрократичного корпоративізму", класична адміністративно-командна система існувала лише при Сталіні. Різновид цієї Системи, що виник пізніше, система "бюрократичного корпоративізму", відрізнялась відсутністю єдиної

управлінської вертикалі: "влада та право приймати рішення ніби розподілені між вищими партійними інстанціями та корпоративними утвореннями різного рівня". Якщо будь-які різновиди моделі "командної економіки" цілковито однозначно виходять з передумови постійної наявності жорсткої та незмінної управлінської вертикалі, яка є формотворюючим елементом усіх негативних рис статичної та застиглої адміністративно-командної системи, то модель "бюрократичного корпоративізму" показує діалектичний розвиток апарату державного управління, перетворення єдиної управлінської вертикалі ранньої адміністративно-командної системи у бюрократично-корпоративіську структуру 60-80-х років.

Те, що решта положень моделі "бюрократичного корпоративізму" значно нерозроблена, обумовлює необхідність рішення автором принаймні трьох найважливіших питань. Перше з них - це питання про джерела діалектичного розвитку адміністративно-командної системи та джерела, які генерують у цій Системі діалектичні суперечності. Друге питання міститься у емпіричній верифікації альтернативної моделі. І третє, найбільш важливе, питання про те, як на основі положень альтернативної моделі треба з'ясувати причини кризи адміністративно-командної системи, причини, з яких процес соціального оновлення у сучасній Україні стикається з великими труднощами.

Автор робить висновок, що джерелом динамізму адміністративно-командної системи є діалектично суперечні початки, характерні для бюрократії як соціальної групи. Якщо модель "командної економіки" ґрунтується на положенні, по якому бюрократії без контролю її з боку громадського суспільства причетні лише негативні риси, то аналіз робіт М.Вебера та Р.К.Мертон дає підставу гадати, що у цій соціальній групі діалектично змагаються принаймні дві пари тенденцій. Перша пара - це зіткнення раціональних та патріархальних початків, друга пара - зіткнення початків функціональних та дисфункціональних. Перевага раціональних та дисфункціональних початків у діяльності апарату управління формувало ефективно діючу самостійно, але не ефективну щодо вимог економічної доцільності, управлінську вертикаль, вертикаль, яка відповідає одночасно положенням ліберальної, марксистської та анархістської моделей "командної економіки"; панування раціональних та функціональних початків приводить до появи і ефективно працюючої самостійно і ефективно відносно до вимог управлінської вертикалі. Внаслідок того, що переважають патріархальні початки, управлінська вертикаль слабне, та адміністративно-командна система набуває форму, яка відповідає інституційній моделі "бюрократичного корпоративізму". Необхідно особливо підкреслити, що усі три відзначені тенденції виявлялись у повній відповідності з принципами діалектичного розвитку: ніколи не змінюючи одна одну миттєво, ніколи повністю не домінуючи, але і ніколи повністю не зникаючи, заперечуючи саму себе та свою протилежність.

У другому підрозділі автором здійснюється емпірична верифікація моделі "бюрократичного корпоративізму". Приводиться багато фактів, які свідчать про те, що навіть в умовах, коли діяльність бюрократії ніхто не контролює, всередині неї спостерігається постійне прагнення відторгнути механізм господарювання, який склався, та підвищити ефективність адміністративно-командної системи. Переважаюча більшість негативних явищ у "пізній" адміністративно-командній системі виникало внаслідок відсутності реальної управлінської дисципліни, невиконання нижчими ланками дуже потрібних та своєчасних рішень, які приймаються на самому вищому рівні.

Порівняння моделей "бюрократичного корпоративізму" та "командної економіки" здійснено у висновку другого підрозділу. Відзначається, що обидві моделі визнають економічну неефективність адміністративно-командної системи, але принципово розминаються у оцінюванні функціонування політичного механізму Системи, яка

розглядається. Модель “командної економіки” декларує статичність та незмінність політичної системи, а стійкий зверхцентралізм та некомпетентність “Центра” - головна перешкода на шляху ефективного господарювання. Усі негативні особливості адміністративно-командної системи є наслідком того, що без впливу громадянського суспільства бюрократія свої функціональні властивості реалізувати неспроможна.

В інтерпретації моделі “бюрократичного корпоративізму” та ж сама політична система набуває цілковито інші властивості. Перш за все, це динамічно розвинуте явище. Динамізм політичної системи забезпечується прагненням оптимізувати розвиток суспільства, прагненням, яке викликається почуттям обов'язку бюрократа. Проте внаслідку боротьби за владу виявляється зруйнована єдина управлінська вертикаль, відбувається ліквідація реального централізму, який характерний для “класично” адміністративно-командної системи. Корпоративізм, який посилюється, та, як наслідок цього, реалізація на практиці егоїстичних інтересів корпоративних груп чиновників - головна препона на шляху ефективного господарювання. Однак спроби чиновників оптимізувати господарчу діяльність були не окремими спорадичними та невдалими актами, а стійкою та дуже характерною для адміністративно-командної системи тенденцією. Усі негативні особливості цієї Системи є наслідком проявлення бюрократами своїх патріархальних та раціонально-дисфункціональних властивостей, всі позитивні риси - наслідком проявлення властивостей раціонально-функціональних, що можливо (хоч і дуже скрутно) і без оптимізуючого діяння громадянського суспільства, у силу внутрішньої логіки розвитку бюрократичного апарату.

Відзначається, що обидві моделі є внутрішньо несуперечні і достатньо вичерпно пояснюють найбільш суттєві риси адміністративно-командної системи. Якій же з цих двох ідеалізованих моделей віддамо перевагу? Це можливо виявити при аналізі процесів, які відбуваються на пострадянському просторі після зникнення адміністративно-командної системи. Ці питання розглядаються у четвертому розділі **“Моделі “командної економіки” та “бюрократичного корпоративізму” у контексті ринкових реформ”**. У першому підрозділі **“Логічні суперечності ліберальних схем реформування суспільства”** відзначається, що реформування адміністративно-командної системи по рецептам, які логічно витікають з положень ідеалізованої моделі “командної економіки” породжує серйозні формально-логічні протиріччя: для формування високорозвинутого ринкового господарства необхідна поява дійових інститутів громадянського суспільства та їх інтеграція у політичну систему; для формування по-справжньому ефективних інститутів громадянського суспільства необхідні впливові центристські партії; посилення центристських партій в змозі забезпечити лише значний прошарок середнього класу; поява ж середнього класу можлива тільки на базі високорозвинутого ринкового господарства. Автором робиться висновок, що спроби реалізувати на практиці схеми реформування суспільства, що мають вищезгадані формально-логічні протиріччя створюють порочне коло і не в теоріях економістів, а, на жаль вже в практиці суспільного життя України. Це порочне коло виглядає таким чином: криміналізація економіки призводить до спаду виробництва; спад виробництва призводить до розмивання середнього класу; розмивання середнього класу призводить до зниження демократично орієнтованої політичної культури населення; зниження демократично орієнтованої політичної культури населення призводить до криміналізації політичного життя і, як наслідок, криміналізації економіки. На підставі аналізу робіт прихильників ринкового лібералізму автором робиться висновок, що більшість дослідників даної орієнтації не загострює увагу на цій суперечності, здійснення ж нечисленних пропозицій по подоланню вищезгаданого замкненого кола в умовах реалій пострадянського простору малоймовірно.

Чому у ліберальній схемі реформування пострадянського суспільства виникають формально-логічні суперечності? Спроба відповіді на це запитання здійснена у другому підрозділі четвертого розділу “**Ефективне державне управління - визначальний фактор стабілізації економіки**” і базується на положеннях альтернативної моделі “бюрократичного корпоративізму”. Робиться висновок, що прийняття альтернативної моделі приводить до розуміння того, що було б крайнім спрощенням бачити у адміністративно-командній системі як зосередження лише негативних рис, так і в громадянському суспільстві єдину силу, яка здатна стати джерелом модернізації суспільства. В умовах, коли швидко криміналізується економіка, та, що ще гірше, суспільна свідомість, силою, яка рухає модернізацію суспільства, повинна стати не вкрай деформоване квазігромадянське суспільство, а бюрократія, яка володіє початково конструктивним потенціалом. Безперечно, проявлення цього творчого потенціалу вкрай затруднене, йому протистоять дисфункціональні та патріархальні риси суті бюрократії. Але, як показує досвід роботи економіки, яка криміналізується, реальних альтернатив до посилення бюрократичного контролю на сьогоднішній день нема.

Суперечність варіанту, який пропонується для реформування суспільства, міститься у тому, що в умовах криміналізованої економіки, цей бюрократичний контроль треба направити в першу чергу, відносно до самих держслужбовців, процент корупції серед яких, по даним Президента України, достатньо високий. Розв'язання цього протиріччя автор бачить у посиленні ролі правоохоронних органів через прихід до вищих посад у державі політиків, які тісно зв'язані з силовими структурами.

У другому підрозділі наводяться та аналізуються два ймовірних варіанти реалізації цих планів - український та російський. У першому випадку вищі посадові службовці, які зробили кар'єру у спецслужбах, приходять до влади за допомогою Президента і діють під його контролем (Є.Марчук в Україні, Урал Латипов у Білорусії), у другому - вони самі, самостійно йдуть до влади та її завойовують (Примаков, Путін).

Безсумнівно, система, при якій до влади на виборах приходять політики, які пройшли школу спецслужб, має значні недоліки, але в умовах кримінальної економіки та деградуючої суспільної свідомості, в умовах, коли до цього часу не запропоновано реальне рішення логічних суперечностей ліберальних схем реформування суспільства, це може бути єдиним реальним варіантом модернізації суспільства, варіантом з великими, але у той же час щонайменшими витратами.

Також безсумнівно і те, що подібна система управління повинна носити тимчасовий характер. По мірі появи середнього класу та подолання кримінального менталітету будуть зростати вимоги до політиків, до їх моральних та ділових якостей, що дозволить подолати замкнені кола перехідного періоду.

У **Висновках** викладається стисла інформація про підсумки виконаної роботи. У цьому заключному розділі дисертації відмічається, що проведене дослідження показує, що практично усі зв'язки, властивості та відносини адміністративно-командної системи можуть бути пояснені без виходу за межі двох ідеалізованих моделей: “командної економіки” та “бюрократичного корпоративізму”. Обидві моделі не мають внутрішніх суперечностей та практично тотожно пояснюють найбільш очевидні причини кризи Системи, що розглядається.

Однак між моделями є принципові розходження які і дають підстави для альтернативних оцінок адміністративно-командної системи. На думку автора найбільш принциповими розходженнями між моделями, які описують цю систему є трактовка ними: по-перше, проблеми надцентралізму та наявності суворой управлінської вертикалі, та по-друге, оцінка дій бюрократії в умовах, коли її не контролює розвинуте громадянське

суспільство.

Робиться висновок, що модель “бюрократичного корпоративізму” пояснює більш широке коло фактів, і тому вона більше пристосована для розуміння і адміністративно-командної системи, і тієї системи, яка виникла на її руїнах. Згідно з логічним розвитком ідей, що закладені в підвалини моделі “бюрократичного корпоративізму”, автор приходить до висновків, що:

- післявоєнна адміністративно-командна система відзначалася відсутністю реально діючого централізму та фактичною (але не формальною!) руйнацією єдиної управлінської вертикалі;
- певна частина бюрократії даже в умовах адміністративно-командної системи (тобто коли її не контролювало розвинуте громадянське суспільство) зберігала відчутний конструктивний потенціал, який постійно вступав в жорстку боротьбу з її негативними рисами.

Екстраполюя ідеї, що закладені у положення моделі “бюрократичного корпоративізму” на сучасні реалії кризового стану в Україні автор приходить до найважливішого висновку усієї роботи - джерелом модернізації сучасного пострадянського суспільства повинно стати не напівкримінальне громадянське суспільство, а окремі бюрократичні структури, які зберегли свій функціональний потенціал та прагнуть встановити у суспільстві повагу до законів, подолати верховенство інтересів олігархічних кланів над інтересами держави.

Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації :

1. Власенко Д.И. Аспекти ефективності адміністративно-командної системи// Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса:Астропринт,1999. – Вип.5. –С. 136-140. - 0,5 Д.А.
2. Власенко Д.И. Логические противоречия либеральных схем реформирования общества//Перспективы. – 1999. - №3-4. – С.42-46. - 0,5 Д.А.
3. Власенко Д.И. Адміністративно-командна система в контексті історичного розвитку //Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса:Астропринт,1999. – Вип.6-7. – С.305-309. - 0,5 Д.А.
4. Власенко Д.И. Бюрократия в России и на Западе // Политология: материалы к лекциям. - Запорожье: Изд. ЗГУ, 1993. - 0,4 П.Л.
5. Власенко Д.И. Диалектика экономики и политики (Методология экономического анализа) //Актуальні проблеми розвитку суспільної думки та практики управління. Збірник наукових праць. - Вип.2 - Запоріжжя: РВП"Видавець", 1996. - С.62-69, - 0,5Д.А.
6. Власенко Д.И., Черныш А.М. К суверенной Украине - в российском фарватере. // Труды научно-практической конференции “Политика и власть”. - Том 2. - Запорожье: ЗГУ, 1993. - С.3-4. - 0,1П.Л.
7. Власенко Д.И. Политический прогноз предвыборной борьбы в кризисном обществе//Праці республіканської науково-практичної конференції “Кризове суспільство: політика, соціологія, соціальна психологія (Україна напередодні ХХІ віку)”. - Том 1. - Запоріжжя: ЗДІА,1994. - С.52. -0,1 Д.А.
8. Власенко Д.И. Влияние налогового законодательства на социально-психологические стимулы к труду в кризисном обществе //Праці республіканської науково-практичної конференції “Кризове суспільство: політика, соціологія, соціальна психологія (Україна напередодні ХХІ віку)”. - Том 1. - Запоріжжя: ЗДІА,1994. - С.97. – 0,1 Д.А.

9. Власенко Д.И. Особенности системы функций государства переходного периода//Праці загальноукраїнської науково-практичної конференції “Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства: політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти”. - Том 2. - Запоріжжя: ЗДІА, 1994. - С.13. - 0,1 Д.А.
10. Власенко Д.И. К вопросу о некоторых функциях государства постсоциалистического общества //Праці загальноукраїнської науково-практичної конференції “Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства: політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти”. - Том 3. - Запоріжжя: ЗДІА, 1994. - С.16 - 0,1 Д.А.
11. Власенко Д.И. Деформация и оптимизация взаимосвязи экономики и политики: проблема критериев //Труды международной научно-практической конференции “Проблемы экономики и совершенствования подготовки экономических кадров в условиях перехода к рынку”. – Том 2. - Запорожье, ЗИЭИТ, 1995. - С.88-90. - 0,1 П.Л.
12. Власенко Д.И. Роль государственного аппарата в истории России. (Постановка проблемы)// Праці наукової конференції викладачів та студентів ЗДУ. - Том 2. - Запоріжжя: ЗДУ, 1992. - С.111. -0,1 Д.А.

АНОТАЦІЯ

Власенко Д.Й. Соціальна ефективність ідеалізованих моделей адміністративно-командної системи. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 - політичні інститути та процеси. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2000.

Дисертація присвячена питанням порівняльного аналізу альтернативних точок зору на адміністративно-командну систему, використанню результатів цього аналізу для вироблення антикризових концепцій в Україні. Робиться припущення та емпірично обґрунтовується твердження, що “класична” адміністративно-командна система володіла певним потенціалом, зникнення якого у 60-і - 70-і роки стало однією з головних причин кризи радянської економіки у середині 80-х років.

На підставі екстраполяції ідей моделі “бюрократичного корпоративізму” всебічно обґрунтовуються і пропонуються заходи антикризового характеру, які витікають з концепції підвищення ролі бюрократичного апарату під час проведення модернізації суспільства.

Ключові слова : адміністративно-командна система, модель “командної економіки”, модель “бюрократичного корпоративізму”, бюрократія, єдина управлінська вертикаль, управлінська дисципліна, модернізація суспільства.

АННОТАЦИЯ

Власенко Д.И. Социальная эффективность идеализированных моделей административно-командной системы. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2000

Диссертация посвящена вопросам сравнительного анализа альтернативных точек зрения на административно-командную систему и использования результатов этого анализа для пояснения причин современного кризиса в Украине. В работе изучается как традиционная модель этой Системы – модель “командной экономики”, так и

нетрадиционное направление в изучении административно-командной системы, основанное на положениях модели “бюрократического корпоративизма”. Основное содержание нетрадиционной модели заключается в доказательстве того, что административно-командная система как таковая существовала лишь при Сталине, а ту систему, которой Советский Союз обязан кризисом и застоём называть административно-командной нет оснований. В работе делается допущение и на основании эмпирического материала обосновывается утверждение о том, что “классическая” административно-командная система обладала определенным движущим потенциалом, исчезновение которого в 60-70-е годы и послужило одной из главных причин кризиса советской экономики в середине 80-х годов.

Составной частью исследования является дальнейшее развитие основных положений нетрадиционной модели “бюрократического корпоративизма” применительно и к исторической ретроспективе, и к реалиям современного дня. Рассматривая историческую ретроспективу автор выделяет два ключевых различия между сравниваемыми моделями, которые заключаются: во-первых, в различной трактовке ими роли бюрократического аппарата в тоталитарном обществе и, во-вторых, в различной оценке ими процессов централизации-децентрализации принятия решений в “поздней” административно-командной системе. По этим вопросам автор делает выводы о том, что однозначно негативное отношение к деятельности неконтролируемой гражданским обществом бюрократии в традиционной модели сменяется гораздо менее однозначными оценками в модели нетрадиционной, реальные же рычаги власти, по мнению модели нетрадиционной, в “поздней” административно-командной системе из “Центра” переместились в корпоративно-клановые образования формируемые по отраслевому и территориальному признаку.

На основании экстраполяции идей как традиционной модели “командной экономики”, так и нетрадиционной - “бюрократического корпоративизма” сравнивается различное объяснение причин кризиса на постсоветском пространстве. Делается вывод, что следование тем идеям, которые логично вытекают из объяснения современного кризиса на основании модели “командной экономики”, приводит к серьезным формально-логическим противоречиям. Наиболее существенное из них заключается в следующем: для формирования высокоразвитой рыночной экономики необходимо появление действенных институтов гражданского общества и их интеграция в политическую систему; для формирования по-настоящему эффективных институтов гражданского общества необходимы влиятельные центристские партии; усиление центристских партий в состоянии обеспечить лишь значительная прослойка среднего класса; появление же среднего класса возможно только на базе высокоразвитого рыночного хозяйства. Обоснование путей преодоления этих противоречий на сегодняшний день явно неудовлетворительное. Использование же идей, заложенных в модели “бюрократического корпоративизма”, предполагает совершенно иное понимание методов преодоления кризиса. Делается ключевой вывод работы заключающийся в том, что источником реформ должно стать не полукриминальное гражданское общество, а отдельные бюрократические структуры и политические силы в той или иной мере связанные с силовыми структурами и сохранившие свой функциональный потенциал. В заключении диссертации обосновывается как этот вывод, так и приводятся возможные возражения против него, на которые автор предлагает свою систему контраргументации.

Ключевые слова: административно-командная система, модель “командной экономики”, модель “бюрократического корпоративизма”, бюрократия, единая управленческая вертикаль, управленческая дисциплина, модернизация общества.

SUMMARY

Vlasenko D.I. Ideal models' social effectiveness of administrative and command system.- Manuscript.

Thesis for a doctor's degree by speciality 23.00.02 - political institutes and processes. - Odessa National Academy of Law, Odessa, 2000.

The dissertation is devoted to comparative analysis of alternative points of view on administrative and command system. It is devoted to the results of this analysis' usage for concrete conceptions' making in Ukraine.

There is established that classic administrative and command system had got the potential which disappeared in sixties and seventies and became one of the main causes of the Soviet economy's crisis in the middle of eighties.

Anticrisis measures based on the conception of the administrative and command system's importance increasing during the period of society modernization. These measures are proposed on the base of extrapolation of the idea of the “bureaucratic corporativeness” model.

Key words: administrative and command system, bureaucracy united administrative vertical line, administrative discipline, modernization of society.